

Slagmarksbilleder

- *Slaget ved Nyborg gengivet på samtidige kobberstik*

Af John Maalø Larsen

Skal man måle et slags betydning for samtiden på antallet af kobberstik med relation til dette, må Slaget ved Nyborg 1659 også målt på den måde have været betragtet som vigtigt, idet der kendes mindst ti næsten samtidige¹ stik: syv brugt som illustrationer i bøger, et enkeltbladstryk og to fynskort med slaget indtegnet af ukendt (?) proveniens. Sammen med det mere primitive træsnit var kobberstikket helt frem til sidst i 1700-tallet stort set den eneste måde, man massefremstillede billeder på.

Tegnerens forlæg rides spejlvendt på en kobberplade med en kold nål. Denne indridsede tegning bearbejdes med såkaldte gravstikker af forskellig form og tykkelse ved, at stikken skubbes fremad og opridser en kobberspån.

Pladen slibes og poleres, overtrækkes med tryksværte og aftørres med en uldtampon. Nu sidder tryksværten i furerne.

Papiret fugtes og lægges over pladen, som køres gennem flonelsklædte valser i en kobberstikpresse. Arbejdsgangen gentages for hvert tryk og kan fortsættes, indtil pladen er slidt ned. Undertiden blev stikkene håndkoloreret; det kan være svært at afgøre, om en håndkolorering er samtidig eller senere.

De ældst kendte kobberstik er fra ca. 1440. Teknikken anvendes stadig, dog ikke længere som massekommunikationsmiddel, men som en speciel kunstnerisk udtryksform.

Kobberstik blev enten udgivet som enkeltbladstryk, tit med tilhørende tekstark, som billedsamlinger eller hyppigst som illustrationer i bøger. Mange af disse bøger er senere blevet "kannibaliseret" ved, at man har udtaget kobberstikkene til samlerbrug eller pynt på væggen og i værste fald kasseret resten af bogen.

På et kobberstik kan der i eller uden for billedet optræde forskellige navne, der har med tilblivelsen af kobberstikket at gøre. Hyppigst ses kobberstikkerens navn. Det er efterfulgt af *fc/fec/fecit*, gjort af, eller *sculp/sculpit* = stukket af.

Man kan undertiden møde udgiverens navn. Det er i så fald efterfulgt af *excudit* = trykt af, udgivet af.

For en moderne betragter er det underligt, at man næsten aldrig ser kunstnerens navn. Det at tegne forlægget var åbenbart noget sekundært. Tegnerens navn vil være efterfulgt

¹ Ved begrebet "næsten samtidige" forstås i denne sammenhæng kobberstik stukket i 1600-tallet.

af *del/delineat* = tegnet af eller *pinx/pinxit* = malet af; undertiden ses tegnerens navn eller initialer som en del af billedteksten.

På artiklens ti stik optræder kobberstikkerens navn på tre stik og udgiverens på et. Yderligere oplysninger må indhentes i andre kilder.

På slagmarksstikkene fra Nyborg optræder to forskellige datosæt for slaget og det efterfølgende bombardement: 14./15. november og 24./25. november. Det skyldes, at vi er i brydningstiden mellem to kalendere, den julianske og den gregorianske. I Danmark benyttede man den julianske kalender frem til år 1700; ifølge den fandt begivenhederne sted 14. og 15. november. Den gregorianske kalender var da indført i mange europæiske lande; den var på det tidspunkt ti dage foran den julianske, svarende til 24. og 25. november. Skal man være nøjeregnende, fejrer vi faktisk årsdagen for Slaget ved Nyborg ti dage for tidligt!

Endelig er der et stik, som simpelthen har en forkert dato, 26. november.

Syv kobberstik i seks bøger

De to stik med den mest realistiske gengivelse af begivenhederne er fra **Samuel von Pufendorf**: *De Rebus a Carolo Gustavo, Sueciae Rege, gestis commentariorum libri septem* (Svenskerkongen Carl Gustavs Bedrifter fortalt i syv bøger), som udkom på latin i Nürnberg 1696. Året efter kom værket i en tysk og en fransk udgave. Det blev genudgivet på latin i 1729. Først i 1913-15 blev værket udgivet på svensk. Dets populære danske betegnelse er *Pufendorfs Atlas*.

T.v. Samuel von Pufendorf efter stik af J. von Munnikhuysen. T.h. Erik Dahlbergh efter stik af S. Blesendorff. Begge gengivet efter Arne Stade, jf. note 2.

Værket havde ved udgivelsen været undervejs i 40 år, idet Carl X Gustav (1654-1660) allerede i 1656 gav Erik Dahlbergh² (1625-1703) – svensk militæringenjører, officer, embedsmand, krigshistoriker og tegner, adlet 1660 – ordre til at udarbejde et illustreret værk om kongens bedrifter. Dahlbergh var et oplagt valg, da han som en af kongens nære rådgivere var øjenvidne til mange af begivenhederne og samtidig var en habil tegner.

Dahlbergh blev værkets billedredaktør og kom desuden til selv at levere de færdige forlæg til ikke mindre end 114 af værkets 128 plancher. 1667-68 opholdt han sig i Frankrig for at igangsætte graveringen af plancherne, og 108 af disse blev stukket i Paris i årene 1667-74, slagmarkskortet (planche 98) i 1669 af den franske kobberstikker Noël Cochin (1622-1695). De resterende 20 blev stukket i Stockholm af den indkaldte hollandske kobberstikker Willem Swidde (1661-1697), herunder slagprospektet (planche 103) i 1690. Swidde afsluttede opgaven i 1694.

Kong Carl X Gustav var uventet død i 1660, og først nogle år efter at den tyske jurist og historiker Samuel Pufendorf (1632-1694) i 1677 blev ansat som kongelig svensk historiograf, kom der skred i tekstarbejdet, men man skulle altså helt frem til 1696, før værket endelig udkom. Han blev adlet i 1686 og hed derefter Samuel von Pufendorf.

Det blev et pragtværk på 626 sider + 53 siders tillæg illustreret med ikke mindre end 128 kobberstukne plancher, bl.a. en 4,45 m lang fremstilling af Carl X Gustavs begravelsestog trykt af 13 plader – Nordens længste kobberstik.

Udover de to illustrationer af Slaget ved Nyborg rummer værket yderligere to nyborgstik: planche 71, hvis nederste del gengiver angrebene på Peder Bredals indefrosne skibe februar 1658, og planche 102, hvis øverste del er et kort over Nyborg og omegn under den svenske besættelse, og hvis nederste del er det ældst kendte trykte nyborgprospekt. Det viser slottet og byen set fra sydvest.

Selve slaget er som nævnt afbildet dels på et kort over Nyborg og omegn med de to hæres opstilling før slaget (planche 98 – se *figur 1*), dels som et prospekt af slagets forskellige faser set i eleveret plan (planche 103 – se *figur 2*). Ophavsmanden til begge er den tyske militæringenjører Carl Heinrich von der Osten (ca. 1630-1691). Han var i Nyborg under slaget som svensk ingeniørofficer og gik senere i dansk tjeneste. Hans tegninger blev færdigbearbejdet af Dahlbergh, som også havde opholdt sig i Nyborg.

Disse to plancher blev udgangspunkt for generationers opfattelse af slagmarkens størrelse og placering. I 1994 publiceredes imidlertid et håndtegnet kort, også af von der

² Arne Stade: *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs Krigshistoria*. 1967. Også generelt til hele afsnittet om Pufendorfs Atlas og de tilhørende billedtekster.

Osten, der viste en helt anden placering af styrkerne³. Slagmarksarkæologiske undersøgelser 2008 og frem har indtil nu bestyrket denne tegnings korrekthed⁴.

To andre kort over slagmarken er udgivet i hhv. Merian: *Theatrum Europæum* (Den Europæiske Skueplads - se figur 3) og i Galeazzo Gualdo Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670* (Kejser Leopolds Historie indeholdende de mest bemærkelsesværdige Begivenheder som skete i Europa fra 1656 til 1670 - se figur 4).

Matthæus Merian (1593-1650) var schweizisk/tysk kobberstikker og forlægger, der bl.a. påbegyndte udgivelsen af værket *Theatrum Europæum*⁵ i 1633. Det omhandler næsten alt, hvad der dengang var værd at skrive om europæiske forhold, og efter hans død fortsattes en løbende udgivelse af værket, som nåede at udkomme med 21 bind, det sidste i 1738. Nyborgstikket er planche 22 ved side 1168 i bind 8, som omhandler perioden april 1657-maj 1660. Det udsendtes i 1667, 2. udgave i 1693. Dette bind er forfattet af schlesieren Martin Meyer (f. 1640) og såmænd dedikeret til Kong Frederik III af Danmark (1648-1670).

Merians kort mangler helt den realisme, der kendetegner Pufendorfs planche 98. Det er tydeligt, at tegneren aldrig har været bare i nærheden af Nyborg, endside deltager i slaget. En af leverandørerne af tegninger til *Theatrum Europæum* var ellers ingen ringere end Erik Dahlbergh, men han ragede uklar med familien Merian⁶, som tydeligvis ikke har fundet en tilsvarende kapacitet til at tegne nyborg-forlægget, der uden tvivl bygger på Hugo Allardts kort fra 1660 (se nedenfor).

Stikket er uden signatur, men vides udført af et medlem af Merian-familien, enten en af de to sønner, Matthæus (1621-1681) eller Casper (1627-1696), eller svigersønnen Melchior Küssel (1626-1683).

Galeazzo Gualdo Priorato⁷ (1608-1678) var italiensk adelsmand, officer, geograf og historiker. I 1664 blev han ansat som kejserlig historiograf for den tysk-romerske kejser Leopold I, som havde støttet Polen og Brandenburg i deres krige mod Sverige 1657-60. Stikket stammer fra ovennævnte værk om Leopold I, som Priorato skrev efter at være vendt tilbage til sin fødeegn i Italien. Det blev udgivet i Wien 1670 (bd. 1 + 2) og 1674 (bd. 3). Endvidere udkom en fortsættelse i 1676. Stikkets forlæg er Merians ovennævnte kort – se bare på skibenes antal og placering! - og det er stukket af flamlænderen Gaspar

³ Bjørn Westerbeek Dahl: "Carl Heinrich von der Osten og Pufendorfværkets plancher af slaget ved Nyborg 1659" i *Militärhistorisk Tidsskrift* 1994. Også generelt til hele afsnittet om Pufendorfs Atlas og de tilhørende billedtekster.

⁴ Jesper Olsen: "En slagmark får mæle – om arkæologiske spor efter Slaget ved Nyborg 1659" i *Nyborg – før & nu* 2008. 2009.

⁵ Bingel, Hermann: *Das Theatrum Europæum*. 1909.

⁶ Som note 2, s. 18 ff. og note 6 s. 7 og 121 ff.

⁷ Se fx biografi på den tyske *Wikipedia*. Der hersker tvivl om hans fødselsår, der både angives som 1606 og 1608.

Bouttats (ca. 1640-ca. 1695), der arbejdede i Wien. Stikket findes ved s. 511 i bind 1 fra 1670.

En plan over slagopstillingen før slaget findes i **Sir Roger Manley**: *The history of the late warres in Denmark, comprising all the transactions, both military and civil, during the differences between the two Northern Crowns in the years 1657, 1658, 1659, 1660, illustrated with maps* (Historisk gennemgang af både militære og civile tildragelser under de nylige krige i Danmark forårsaget af uoverensstemmelserne mellem de to nordiske kongemagter i årene 1657, 1658, 1659, 1660, illustreret med kort – se figur 5).

Sir Roger Manley (1621?-1688) var engelsk lavadelsmand, officer og forfatter til fire (militær)historiske værker. Et af dem er nævnte bog på 156 sider illustreret med fire kobberstik, som blev udgivet i London i 1670 og genudgivet i 1683. Stikket med slagopstillingen findes i bogens tredje del ved s. 102. Det er stukket af den engelske kobberstikker William Sherwin (ca. 1645-1709?).

Manleys baggrund for at skrive bogen var, at han havde opholdt sig i Danmark under anden del af krigen som deltager i den hollandske mæglergruppe. Han havde bl.a. en samtale med selveste svenskerkongen om Slaget ved Nyborg umiddelbart efter dette, ligesom han utvivlsomt havde adgang til førstehåndsberetninger fra hollandske officerskolleger, der havde deltaget på dansk side – mest sandsynligt hans engelske kollega, oberst Killegrew, der under slaget var fungerende chef for det hollandske infanteri, der vendte slagets gang.⁸

Slagets efterfølgende maritime del er hovedmotivet på et kobberstik fra **Gerard Brandt**: *Het leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter* (Den ærværdige Michiel de Ruyters Liv og Bedrifter – se figur 6). Bogen er en biografi om den hollandske viceadmiral, der førte den dansk/hollandske flåde, som dagen efter slaget bombarderede svenskerne i Nyborg fæstning til betingelsesløs overgivelse. Han er utroligt populær i Holland den dag i dag, og værket er kommet i mange senere udgaver – sidst i bearbejdet form i 2007⁹.

Gerard Brandt¹⁰ (1626-1686) – hollandsk præst, dramatiker, digter og historiker – fik i 1682 (seks år efter de Ruyters død i kamp i 1676) af søheltens familie bestilling på en biografi om ham. Brandts to sønner færdiggjorde efter faderens død værket, som udkom første gang i 1687. Det var på ikke mindre end 1.086 sider og illustreret med ni kobberstukne plancher.

⁸ John Maalø Larsen: "Roger Manley – en overset kilde til Svenskekrigenes historie" i *Nyborg – før & nu* 2018. 2019.

⁹ Se fx søheltens biografi i Veronica Frenks: "Michiel de Ruyter – i kølvandet på en hollandsk søhelt" i *Nyborg – før & nu* 2007. 2008.

¹⁰ Se fx biografi på den engelske *Wikipedia*.

Nyborgstikket ved værkets side 194 er stukket af hollænderen Bastiaen Stoopendael (1636-1707) og brugt i de tre første udgaver af værket. Det samme motiv med små varianter er stukket af andre kobberstikkere til senere udgaver.

En detalje af de Ruyters angreb på Nyborg findes i **Lambert van den Bos(ch)**: *Leeven en Daden der doorluchtigste Zee-helden en Ontdeckers* (Hæderkronede søheltes og opdagelsesrejsendes liv og handlinger - se figur 7) fra 1676. Bogen omhandler søhelte fra Columbus til de Ruyter og består af to dele på i alt 660 sider med 33 plancher stukket af forskellige kobberstikkere. I bogens anden del er der i kapitlet om de Ruyter mellem siderne 186 og 187 et stik af den hollandsk/svenske kobberstikker Herman Padtbrugge (1656-1687). Stikket er uden titel, men det viser hollændernes angreb på Slipshavn skanse og svenskernes flugt.

Værket udkom desuden i to tyske udgaver, begge i 1681, så stikket findes i flere varianter, bl.a. i en spejlvendt version.

Endelig udkom en stærkt ændret hollandsk anden udgave af værket i 1683.

Lambert van den Bos(ch) (1610-1698) var hollandsk apoteker, pædagog, filolog, oversætter og forfatter til en række bl.a. historiske værker.¹¹

Enkeltbladstryk

Den hollandske kobberstikker og forlægger **Hugo Allardt** (1625-1691), der især er kendt for sine atlasser og andre kartografiske udgivelser, udsendte et stort og flot kort over slagmarken (se figur 8). Det er af Rijksmuseet i Amsterdam tillagt den hollandske kobberstikker Salomon Savery (1594-1665)¹².

Med kortet fulgte et tryk med Joost van der Vondels digt fra 1659, *Triomf over Funen* (Triumf på Fyn), og en fortegnelse over de svenske tab. Vondel¹³ (1587-1679) er den dag i dag en sværvægter i hollandsk litteraturhistorie; han havde opholdt sig i Danmark i 1657 og udgivet en samling hyldestdigte herfra med titlen *De Parnas aan de Belt* (Parnasset ved Bæltet).

Der er tale om et ”nieuwsprent”, flyveblad. Det er udsendt kort tid efter begivenhederne, nok allerede i 1660. Det blev forlægt for Merians senere kort, som minder meget om Allardts gengivelse af topografien omkring Nyborg og opbygning af kortet med angrebet på Kerteminde i nederste højre hjørne.

¹¹ Se fx biografi i *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 4. bd. s. 231-32. 1918.

¹² www.rijksmuseum.nl – søg ”Funen 1659”

¹³ Se fx biografi i *Den Store Danske Encyklopædi*.

Der findes et kort over stormen på København 11. februar 1659 i præcis samme udførelse som Allardts Nyborgstik – om de er udgivet hver for sig eller samtidigt, vides p.t. ikke.

To kort af ukendt (?) oprindelse¹⁴

På Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen, ligger yderligere to kobberstik med motiver fra slaget. Der er ikke opgivet proveniens.

De to er begge kort over Fyn med bl.a. Slaget ved Nyborg indtegnet. Det ene (se *figur 9*) er opklæbet på papir; der haves ingen yderligere oplysninger om det, men da det er trykt både med latinsk og tysk tekst, må det være udgivet i et tysksproget område.

Det andet kort (se *figur 10*) er udelukkende med tysk tekst. De to kort er tilgået biblioteket i hhv. 1970 og 1987.

¹⁴ Meget imødekommende personale ved Det Kongelige Bibliotek har bl.a. hjulpet til at kunne udelukke *Diarium Europæum* og Blaeus *Atlas Major*. Skulle en læser sidde inde med viden på dette felt, vil Østfyns Museer og forfatteren være stærkt interesseret i nærmere oplysninger! Det samme gælder naturligvis, hvis man kender andre end de her nævnte ti stik.